

Михайлова Р.Д.

доктор мистецтвознавства,
провідний науковий співробітник Інституту
мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М.Рильського НАН України

ОБРАЗНИЙ ЗМІСТ КНЯЗІВСЬКИХ ПЕЧАТОК З ВОЛИНИ ТА ГАЛИЧИНИ

Анотація. У статті розглядається низка творів дрібної пластики – князівські печатки XI–XIII ст. з території Галицько-Волинської Русі, їх тематично-змістовна та образна специфіка як відображення соціокультурних процесів давньоруського часу.

Ключові слова: художня культура, мистецтво, дрібна пластика, сфрагістика, образ.

Аннотация. Михайлова Р. *Образное содержание княжеских печатей из Волыни и Галичины.* В статье рассматривается группа произведений мелкой пластики – княжеские печати XI–XIII вв. с территории Галицко-Волынской Руси, их тематико-смысловая и образная специфика как воплощение социокультурных процессов древнерусского периода.

Ключевые слова: художественная культура, искусство, мелкая пластика, сфрагистика, образ.

Annotation. Mychailova R. *Imaginative maintenance of figurines-signets from Volhynia and Galichina.* The article concerns a group of handiworks made of figurines-signets of XI–XIII centuries from Galytsko-Volynska Rus territory, thematically and substantive together with imaginative particularity of which are considered to be a sort of reflection of social and cultural processes of Old Russian.

Key words: artistic culture, art, figurines, sphragistics, image.

Постановка проблеми. Важливе історико-культурне значення належить актовим печаткам – предметному вияву середньовічної державно-адміністративної системи та інститутів влади [1, с.288-310]. Функціональне призначення печаток – скріплення актів господарювання і права, підтвердження достовірності, приналежності, істинності, шляхом відбитку певного знаку, вплинуло на їх вивчення як речей, пов'язаних із адміністративними, економічними та політичними сферами діяльності [2]. В той же час, користування печатками виключно представників суспільної верхівки – візантійських імператорів, патріархів, високопосадовців, європейських королів та пап, давньоруських князів та церковних ієрархів, обумовило їх вжиток не просто як особистих речей представників суспільної еліти, а й водночас як творів мистецтва [3].

Як мистецькі твори, печатки належать до виробів дрібної пластики. Їх характеризує мініатюрність форм, графічна витонченість, скульптурна рельєфність, лаконічність сюжету, схематичність зображень. Завдання даної роботи – проаналізувати групу князівських печаток, які вживали на галицько-волинських теренах, їх тематично-змістовну та образну спрямованість, важливу для реконструкції давньоруських соціо-культурних процесів.

Аналіз досліджень на дану тематику. Історія вивчення сфрагістики та відповідного матеріалу, зокрема пам'яток Галицько-Волинського князівства, охоплює період від XIX ст. до нашого часу. Започаткована дослідженнями львівського історика Д.Зубрицького, на початку XX ст. вона була продовжена у розвідках та працях А. Петрушевича, М.Грушевського, І.Крип'якевича, К.Болсуновського та ін. Відомий український сфрагіст В.Гавриленко зазначив, що від початку XX ст. печатки починають вивчатися у нас як історичні джерела та пам'ятки матеріальної культури та прикладного мистецтва.

Результати дослідження. На давньоруських землях актові печатки увійшли до вжитку за часів Володимира Мономаха. Сюжетно-композиційні зображення перших печаток характеризує образ патронального князеві святого та відтворення благопожального напису грецькою або давньоруською мовою [4, т.1, с.156]. У волинському регіоні таку печатку знайшли у давньоруських нашаруваннях літописної Пересопниці [5, с.22]. З Волині походять ще сім печаток, які об'єднують спільне зображення царя Давида. П'ять із них, із червеного міста Сутейська (нині с. Сонсядка Люблінського воєводства, ПР), які датують кінцем XI-початком XII ст., однотипні. Іконографія зображень царя Давида має наступні властивості: фігура відтворена у повний зріст, навколо голови – німб, права рука піднята в жесті благословіння, в лівій – розгорнута грамота, зверху з обох боків – напис у п'ять рядків; на звороті – напис на грецькій мові: "Господи, допоможи рабу своєму Давиду, архонту Росії". Зміст образу царя Давида, біблійного героя, юнака-пастуха, переможця вояка-велетня Голіафа та майстерного музиканта, а згодом пророка Месії [6, т.1, с.343-345] і водночас історичної особи, який правив у X ст. до н.е., уславивши себе мудрим державотворенням ізраїльсько-іудей-

Надійшла до редакції 17.01.2012

ської держави, свідчить про специфічне поєднання у тогочасних уявленнях людей реального і міфічного як цілісної неподільної єдності. Грецьке слово “архонт”, яке супроводжує зображення царя, у давні часи належало вищим посадовцям. В Афінах у VII ст. до н.е. існувала колегія архонтів з 9 осіб [7, с.55]. Пізніше слово “архонт” втратило своє значення, однак традиційно застосовувалося до представників влади. В давньоруських умовах перекладене як “регент”, так називали представників федеративного правління, поширеного на давньоруських землях.

Сутейські печатки ототожнюють із волинським князем Давидом Ігоровичем, онуком Ярослава Мудрого, який також князував у цьому червенському місті, а в 1094-5 рр. одержав Володимир-Волинський, Луцьк та Дорогобуж. Після спровокованого ним осліплення Василька Ростиславича, Давид з 1098 р., засуджений давньоруськими князями, опинився в ізоляції. У 1100 р. його позбавили володимирського столу, додавши до Дорогобужа невеликі на той час міста Дубно, Бужськ, Острог, Чорторийськ. Дорогобужьким князем Давид Ігорович залишився до смерті у 1112 р. Йому належала печатка, яку знайшли на центральній площі дитинця цього міста [8, с.6].

Цю печатку із Дорогобужа, а також печатку із Берестія характеризує вишуканий малюнок: біблійний цар зображений у візантійському царському вбранні, з німбом, із написом “Давид”. Берестейську печатку дослідники пов’язують з особою турівського князя Ізяслава Ярославича, який княжив у Берестії до 1054 р., поки не став великим київським князем [9, с.258,389]. Змістовно-тематичними особливостями печаток є те, що берестейська має на зворотному боці погрудне зображення святого Димитрія Солунського в німбі зі списом у правиці, а дорогобужька – зображення розквітлого хреста і напис у верхній частині з обох боків ІСХ (С). Відтворення хреста, який із часом став знаком церковних ієрархів, свідчить про відповідний зміст печатки. За композиційними особливостями вона близька екземпляру із Дорогичина із зображенням святого Мефодія на лицевому боці і розквітлим хрестом на звороті [10, № 17].

Різновидом печатки із благопожальним написом “Господи, допоможи рабу своєму...” грецькою мовою, є екземпляри з зображенням візантійського імператора Константина. Історична особа, імператор Константин жив близько 285 – 337 рр., набувши авторитет послідовним втіленням важливих державотворчих завдань, укріпленням та централізацією влади, об’єднанням світської влади та церковної. Такі печатки XI ст. походять зі Ступниці та невідомого місця західної України (Д=31 мм) (за В.Яніним, № 32). Імовірно власником “печаток Костянтина” називають Ігоря Святославича, який у 1054 р. одержав в уділ Володимир-Волинський, а у 1057-1069 рр. князував у Смоленську, де також знайдено печатки такого типу. Їх аналоги трапилися у археологічних дослідженнях Києва і Старої Рязані. І хоча їх розміри дещо різняться, елементи зображень та написи подібні, що свідчить про використання загального взірця.

До XI ст. належали також волинські печатки, які мають зображення святих Гавриїла і Єлисавети. Знайдені в XX ст., одна – у Києві, інша – у Львові, в архіві Інституту суспільних наук АН України (за В.Яніним, № 226), вони належали Гертруді-Олисаві, удові великого київського князя Ізяслава Ярославича, та її сину, волинському князю Ярополку [11, с.55-69]. І хоча печатки дещо різняться за величиною (Д=22 та Д=20 мм), за композицією вони ідентичні. Архангел зображений на повний зріст з жезлом-лобарумом у правиці, сферою в лівій руці та написом православного християнського імені Ярополка. Свята Єлисавета (Олисава) зображена в мафорії, з мученицьким хрестом у руці біля грудей і німбом над головою; написи її імені розташовані по обидва боки від зображення.

Композицію із двобічним зображенням святих дослідники вважають давньоруською буллою нового типу [12, т.1, с.156]. До такого різновиду належала також печатка із с. Новомиськ Рівненської обл. (Д=34 мм). Її виконання з детальним опрацюванням очей, кучерів, бороди, складок хітону свідчить про високу ремісницьку майстерність виконавця. На одному з боків у рамці з декоративного “зерневого” обідку розміщено напівфігурне зображення апостола Петра в німбі з піднятою правицею в жесті благословення та лівою з наверхням у формі хреста. На зворотному боці печатки – зображення святих князів Бориса і Гліба в князівських шапках з хрестами у правицях. Дехто з дослідників припускає приналежність печатки волинському князю Ярополку Ізяславичу після католицького хрещення іменем Петра на честь новозавітного апостола, першого римського єпископа [12, с.22]. Однак поширення культу святих Бориса і Гліба переважно в північно-західних землях (Чернігівщина, Володимиро-Суздальщина, Смоленщина) і закріплення його як патронального у Гродненських й Полоцьких землях, практично виключає можливість відносити цю печатку до кола місцевих князів. Існування печатки Ярополка із зображенням Петра можна було б пояснити вжитком офіційної і приватної булли, з яких одна мала служити адміністративним, інша – особистим потребам, скажімо, секретного листування. Однак, аналіз загального масиву пам’яток заперечує існування напівофіційної печатки [13, т.1, с.77].

Спільну тематичну групу становлять печатки із Галича, Дорогичина (2 екз.) і Гродна, з характерним написом “Даньслово” на одному боці та зображенням Іоанна Предтечі на іншому (Д 26-21 мм) (за В.Яніним, № 85), які також пов’язують із реформуванням давньоруської булли розпочатим у 90-ті рр. XI ст. у Києві Святополком Ізяславич у напрямку її уніфікації. Одну з печаток із написом “Даньслово” (за В.Яніним, № 84) дослідники ідентифікують з Ярославом, сином Святополка, який сидів на Волині з 1100 по 1118 р. Обрання образу святого Іоанна – аскета, праведника, який закликав народ до каяття та хрещення, духовного очищення перед наближенням “царства небесного” (Еванг.от Матфея, 3, 1 – 10; от Марка, 1, 4 – 7; от Луки, 1, 80; “Протоевангелие Иакова”) є своєрідним показником поширення відповідних ідей на Волині. Інша печатка з написом “Даньслово” із Белза, яку датують

XI – XII ст., мала зображення святого Феодора, популярного у північній Русі. Її пов'язують з особою новгородського князя Мстислава Володимировича (1096 – 1113) (за В.Яніним, № 82). Не ідентифіковані печатки з написом “Даньслово” з Дорогичині (Д=18-20мм) та Галичі-Крилосі (Д 23-25 мм).

Шляхи розвитку князівських печаток на Волині демонструють екземпляри XIII-XIV ст. Так, печатка Юрія Львовича, яку використав також Юрій-Болеслав, із зображенням святого Георгія на одному боці і коронованого володаря з інсигніями в руках на троні, на іншому, супроводжують написи “s. domini georgi regis rusie” - “печатка володаря Георгія короля Русі” та “s. domini georgi ducis ladimerie” – “печатка володаря Георгія князя Владимирії” (14,іл.113-114]. Створена за західними взірцями, ця печатка утілила геральдичне навантаження образу святого Георгія, якого він набув у Європі, а наприкінці XIII ст. і на Волині як гербовий знак князя Володимира Васильковича (?-1289). Укорінений в композиції так званої “Руської Погоні” на Волині, на білоруських територіях цей знак став державним символом. Далі він перейшов до Великого князівства Литовського, де перетворився на знак “Литовська Погонь” або “Вітіс” [15, с.92].

Висновки: Вивчення князівських печаток у галицько-волинських землях показує, що їх застосування було об'єктивно обумовлено розвитком держави та соціально-політичних відносин, феодалізацією земель, розгалуженням адміністративно-управлінської системи й представницької сфери. За формою, декором, тематикою галицько-волинські актові печатки у XI–XII ст. не виходили за межі візантійського “стандарту”, який на певному етапі перетворився і на норму давньоруського вжитку. Водночас, варто підкреслити, що галицько-волинські печатки мали конкретне тематично-образне спрямування. У XIII – XIV ст. з розвитком культурно-політичних стосунків із європейськими країнами, місцеві печатки отримали новий вигляд, відповідний європейській традиції, що позначилося на образах та тематиці місцевих витворів.

Література:

1. Греков Б.Д. Киевская Русь / Б.Д.Греков.– М.: Гос. издательство полит.литературы,1953.– 567 с.
2. Крип'якевич І. Стан і завдання української сфрагістики / І.Крип'якевич // УІЖ. – 1959. – № 1. – С. 56–80; Гречило А. Територіальні символи Галицько-Волинської держави другої половини XIII – початку XIV ст. / А.Гречило // ЗНТШ.–Львів, 2000. – Т.ССXL.– С.15–25; Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 102-188; Гавриленко В.О.Українська сфрагістика. Питання предмета та історіографії / В.О. Гавриленко.–К.: Наукова думка,1977.–166 с.
3. Михайлова Р.Д. Давньоруські печатки з Волині та Поділля / Р. Михайлова //Матеріали Подільської істор.-краснав. конференції. – Кам'янець-Подільській, 2000.– С.113–118.
4. Янин В.Л. Актовые печати древней Руси X–XV вв./ В.Л.Янин. – М.: Наука,1970.– Т.1.–326 с.
5. Луць В.Невідомі пам'ятки сфрагістики і металопластики Волині домонгольської доби/ В.Луць // Пам'ятки сакрального мистецтва Волині на межі тисячоліть.– Луцьк: Надстир'я, 2000. – С.22–23.
6. Мифы народов мира.–М.: Советская энциклопедия, 1988. – Т.1. – 671 с.
7. Словарь античности.– М.-Берлин: Прогресс,1989. – 704 с.
8. Прищепя Б.А., Нікольченко Ю.М.Літописний Дорогобуж в період Київської Русі (До історії населення Західної Волині в X–XIII ст.)/ Б.А.Прищепя,Ю.М.Нікольченко. – Рівне: Держ. редакційно-видав. підприємство,1995. – 248 с.
9. Лысенко Н.Ф.Берестье / Н.Ф. Лысенко. – Минск: Наука и техника, 1985. – 396 с.
10. Авенариус Н. П.Дрогичин Надбужский и его древности / Н.П.Авенариус// МАР. – 4.–СПб., 1890. – С.3–42.
11. Михайлова Р.Д. Княжна Гертруда-Олисава та польковолинські культурно-мистецькі зв'язки / Р.Д.Михайлова // Поляки на Волині: історія і сучасність. Наук. зб. “Велика Волинь”. – Т. 30. – Житомир, 2003. –С.55-69.
12. Луць В.Невідомі пам'ятки сфрагістики і металопластики Волині домонгольської доби/ В.Луць //Пам'ятки сакрального мистецтва Волині на межі тисячоліть.– Луцьк: Надстир'я, 2000. – С.22–23.
13. Янин В.Л. Актовые печати древней Руси X–XV вв./ В.Л.Янин. – М.: Наука,1970.– Т.1.–326 с.
14. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. Десята тисяча / М.С.Грушевський.– К.; Львів: друкарня С.В.Кульженко,1913/ (Перевидання 1990 р.) –524 с.
15. Мицько І.З. До історії Львівських церков / І.З.Мицько // Львів: Історичні нариси. – Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича,1996. – С.90–102.